

A család

Két Torockó versenyez a Brassai név dicsőségéért. A vasbányáiról egykor híres Torockó város követeli az elsőségi jogot, mert benne talált otthonra az első Brassai. A váráról híres Torockószentgyörgy immár kőbe véste nevét az utolsónak, aki dicsőbb és nagyobb volt mindannyinál. Torockó azzal igazolja jogát, hogy három nemzedék ott nőtt fel, ott az ő egyetlen, szép templomában tanulták a hitbuzgóságot, szűk mezején és gazdag vasbányáiban a szorgalmas munkát. Szentgyörgy adta első nevelését annak, aki egy ország nevelője lett.

Amaz állandóan gyönyörködik a hatalmas Székelykö nyílt homlokában, ahonnan a felkelő nap első sugara először csak betekint, s másodszori fölkelése után aztán ott marad, míg majd az erdők rengetébe rejtőzik. A falu örvend, hogy ha egyszer rátekint, ott is marad állandóan. Ha Torockó a Székelyköben az örök állandóságot szemléli, Szentgyörgy a vár romjaiban régi dicsőségére mutat.

Egyik is, másik is, el van zárva a világtól. Oda kívülről csak az juthat el, aki fölfedező útra indul, vagy élvezni akarja eredeti szépségeiket. Onnan csak az száll ki, akinek erős szárnyai vannak.

A Brassaiknak Torockó adta a szárnyat, Szentgyörgy növelte meg erejüket. Torockó jól rendezett község. Egykor privilegiumos város volt. Míg bányái működtek, szabadságáért hosszasan, de sikertelenül perelt. Népe takaros, szereti a esínyt és tisztaságot. Szentgyörgy igyekszik versenyt tartani társával. Szentgyörgynek az az előnye, hogy egy pár nagybirtokos úr udvara, háza és díszkertje, központja volt a művelt társadalmi életnek.

Torockónak a vaskohók elősegítették a kereskedelmét, Szentgyörgy népének az udvarok adtak foglalkozást. Azok a vasat messze vidékre elszállították, ide gyakran eljöttek tá-

volban lakó úri vendégek. Az udvarokban állandóan lakott külföldről jött nyelvmester és zongora-tanító.

Itt a fogékony gyermek lelke nem kerülhette el a környezet hatását, legkevésbé a természetét. A szilárd Székelykő növelte akarátát, a szentgyörgyi rét virágai ébresztgették a botanizálás hajlandóságát.

Da ha minden természeti hatást számba is vehetnénk, a szülői házban és a család környezetében találjuk meg azt az igazi erőforrást, amely Brassai Sámuel tálplálta és naggyá növelte.

I.

A Brassai nevet Magyarországon és Erdélyben számos család viselte, ma is viseli. Kolozsvárt már a XVIII-ik százaban is találkozunk vele.¹

A Brassai név gyakori használata nem valami erős törzs elterjedését jelenti, hanem Brassó város kitelepítő erejét.

Kolozsvár és Brassó városok a keleti kereskedelem erős gócpontjai voltak. Mindkettőnek virágzó ipara. Az iparos egyszersmind kereskedő is. A műhely főnöke, egy-két inas, vagy segéd, legtöbbször fia vagy felesége segítségével üti föl a sátorfát a vásár helyén. Ott ismeretséget köt, barátságot sző s megesik, hogy fia vagy leánya útján családi kapcsolatot létesít, ami előnyére válik a mesterségnek is, az üzletnek is.

A benszülöttek az idegent (jövevényt) szívesen látták, de nem sokat törődtek származásával, nevével. Azt tudták, hogy Brassóból, Szebenből, Medgyesről, Fogarasról, Segesvárról, vagy Magyarországról jött, szász, horvát, tót, vagy cseh. Ezen az alapon elnevezték Szebeninek, Segesvárinak, Tóthnak, Horváthnak, vagy Csehnek.²

Az idegen nemcsak tudást, hanem rendszeren egy kis va-

¹ Unitárius Brassai is volt, de a mi Brassainkkal nem rokon.

² XIX. száz. közepe táján egy horvát származású asztaloslegény Tordátfalva székelyközségbe telepedett, mert a városban megismerkedett egy odavaló székely leánnyal. A szülők a leányt nem adták férjhez idegenbe. Az asztalos inkább választotta a leánnyal együtt a falut. A község lakói hol horvát, hol tót asztalosnak nevezték. A pap az esketéskor Horváthnak jegyezte be, de csak később, az iskolás gyerekek útján jött használatba a Horváth név a „Tót asztalos“ helyett. Az eredeti családi név után nem érdeklődött a pap, ahhoz nem ragaszkodott a tulajdonos, mert jól látta, hogy az idegen nevet nem szívesen tanulják meg.

gyont is visz magával. Eggyé lesz a község népével. Torockó lakóinak östörzsét tán Gejza király idejében kapta, midőn ide telepített néhány családot Eisenwürzelből, hogy a vasat bányásszák. III. Endre király adomány-levéllel erősítette meg jogszerűleg megillető szabadalmaikban.³

Nagyon sokakat vonzott Torockóra a szomszédos helységekből, sőt a távoli Székelyföldről is a bánya és az iskola.

A virágzó bányaváros öslakói a vashegyek kiaknázásával szép vagyonhoz jutottak. Jövedelmükből tudtak gondoskodni a házi kényelemről és a szükséges műveltségről. Templomuk kezdet óta volt, mert a föld mély és sötét üregében dolgozó munkás mindig hívője és imádója a Magasság Istenének.

A vallás reformatiojával fölébredett tudásvágy náluk is megtette a hatást. Egy kis gimnasiumot (particula) szerveztek, melyben syntaxist, sőt poesist is tanulhattak. Azután, vagy tovább folytatták a tanulást, valamelyik felsőbb iskolában, vagy atyjuk foglalkozását a bányában.

Az értelmes és művelődésre hajlandó torockóiak és szentgyörgyiek, a reformationak legegyszerűbb és legtisztább alakját, az unitárius vallást fogadták el s azóta, mind a mai napig, oly erős hivei, mint a Nyikó vagy a Homoród-menti székelyek. Jókai „Egy az Isten“ című regényéhez tőlük kapta az inspirációt s habár főszereplője csak a költői felfogásnak felel meg, az alapvonást a költő a torockói unitárius férfiakban találta föl.

A torockóiak a székelyekkel, nemcsak vallásban hasonlíthatók össze, hanem izlésben is. Házi berendezésük azokéhoz hasonló jellegű. A lakóházban az asztalok, padok, székek, fogasok egy-egy vonásukban figyelmeztetnek a székelyekkel és a szászokkal való érintkezésre.⁴ A székelyeket Torockóra vonzotta az iskola, a szászokat a kereskedelem. Torockó a reformatio óta állandóan otthont nyújtott a tanulni vágyó szegény székely ifjaknak. Csekély egyházi szolgálatért (harangozás, éneklés, gyűléshívás, iskolatakarítás, kisebb ta-

³ Borbély István *Torockó Története* 1848—49-ben 34. lap.

⁴ Huszka a torockói lakás leírásában azt mondja: „Az ágy mellett a festett láda segesvári készítmény, de ma már Kovács Márton asztalos is csinál ilyet Torockón.“

nulók tanítása) a torockói módosabb családoktól ellátást kaptak.

Az életrevaló, eszes és szorgalmas székely ifjak megnyerték a torockóiak rokonszenvét és szeretetét. A székelyifjú mindig hálával tekintett vissza másadik otthonára és az ott kötött barátság többeket vissza vonzott a vashegyek közzé, hol azután családot alapítottak.

Az ős torockói lakós a székellyel szerencsés vegyüléket alkot. A munka erénye, a természeti adományok kiválósága, szép arcú, csinos termetű nőket, a közepesnél magasabb, jó felfogású, sőt rendesen éleseszű, könnyű és gyorsmozgású, kitartó fárfiakat teremt a Székelykő alatt, ahol különben is jól érezhették magukat az erdős hegyek és szűk völgyek szülőttei.

A torockói férfiak a bányászattal foglalkoztak, a háziipar egyrészét (szövést, himzést) a nők végezték. A fa és agyagipar termékeit idegenektől szerezték, vagy letelepült mesteremberekkel készítették.

II.

A XVIII-ik száz elején telepedett Torockóra *Wellmess* János brassói asztalos legény. A munkára kész ifjú hamarosan átlátta, hogy itt, ahol bőviben forog a pénz, nagy a hajlandóság a csínra, sőt a fényűzésre is, jó sorsa lesz a mesterembernek.

Az ifjú iparost származása helyéről *Brassói asztalosnak* nevezték. Sem a polgári, sem az egyházi község irataiban nem szerepeltették eredeti családi nevét. Az anyakönyvet Mária Terézia rendeletére kezdték vezetni 1754-ben. Az új lakó neve csak a halotti anyakönyvben fordul elő: Brassói W. János.⁵

Egyik mellett sem szól elfogadható bizonyíték. Maga dr. Brassai Wellmessnek tudta s ez áll legközelebb a valósághoz, mert a brassói evangélikus anyaegyház (belvárosi) születési anyakönyve szerint Casper Wellmess-nek 1701 ja-

⁵ A család eredeti nevét a dr. Brassai életével foglalkozók nagyon eltérőleg írják, hol Wermeschernek, hol Wervetz-nek. Kozma Ferenc Wellesnek írja. (Brassai mint aestetikus, 4. lap.)

nuárius 16-án fia, János kereszteltetett, aki nem más, mint a Torockóra asztalosnak költözött Brassói W. János asztalos mester.⁶

A Wellmess név mellett tanúságot tett dr. Brassai, midőn írói állnévül a rokonhangzású Velmeczi nevet vette föl, vagy csak a *W* betűt használta.

A Wellmess családnak Brassóban szép vagyona, előkelő polgári állása volt, de a család a Brassói W. János apjával Brassóban kihalt.

A fiú későre értesült apja haláláról. Anyja már azelőtt meghalt volt. A vagyonnak nem volt ura. Midőn az egyedüli örökös haza ment, hogy az örökséget átvegye, nemcsak édesapja, hanem a ház és a külső birtok is el volt temetve, mert a város úgy vette föl, hogy örökös nélkül halt el s az egész vagyont lefoglalta a város javára.⁷

Brassói W. János a család alapítója. Őt illeti meg a dicsőség azért, hogy a magyar hazának Brassai Sámuele volt.

Torockó első lakójáról Brassai W. Jánosról nem maradt fenn életrajzi adat. Halálát 1757 április 17-ről vezette be a torockói unitárius lelkész ezzel a megjegyzéssel: „lutheranus

⁶ In dem Taufmatricul aus d. Jahr 1701 Inneren Stadt Steht: Am 16 Januar 1701 Wurde dem Casper Wellmess ein Sohnlein Johannes getauft. Zeugen sind Blochen Mentem, Andreas Seewald u. Susanna Trompeterin. Killyéni Endre hosszúfalusi polgári iskolai igazgató úr közbenjárásával Maschendorfer A. brassói polg. leányiskolai igazgató, papjelölt és okleveles középiskolai tanár úr volt szives fölkeresni a brassói belvárosi ev. egyház irattárában és az anyakönyvből betűszerint kimásolta. Szives eljárásukért mindkét igazgató úrnak annál inkább hálára van kötelezve az életrajz írója, mivel korábbi hasonló irányú kísérleteinek nem volt eredménye s már-már le is mondott arról, hogy a család eredete alapvető okmányát megismerhesse. Preisner Péter brassói polgár iskolai tornatanár úr — aki azóta hősi halált halt — szintén tett kísérletet még 1903-ban. Február 13-án kelt leveléből ide iktatom a következő nem érdektelen adatokat: Ezelőtt néhány évvel, körülbelül akkor, amikor Brassai meghalt, ott járt Kóos Ferenc nyugalmazott tanfelügyelő is, ki szintén eziránt a Wellmess-név iránt érdeklődött. Akkor Fischer-Stadtprediger, saját állítása szerint, sokáig kereste ezt a nevet ott az 1700-as években eredmény nélkül. Kóos akkor megtudta, hogy még élnek Brassóban ilyen nevű emberek. Fel is kereste őket, de nem volt megelégedve az eredménnyel. Szegény, nyomoruságos nép, kiket a szász egyház segítse. Nem sokat tudnak elődeikről, de azt tudják, hogy a nagyszüleik nem voltak brassóiak, hanem Botfaluról jöttek. Régi okmányaik nincsenek. Eddigi utánjárásom eredménye csak ennyi. P. P.

⁷ Dr. Brassai közlése.

et advena“. Lutheranussága megerősíti Brassóból származását, de vallása nem dönti el nemzeti jellegét. Dr. Brassai Concha Győző egyetemi tanárnak tollba mondotta, hogy szülónagyapjának, a Torockóra jött Brassai édesapjának, székelyasszony volt a felesége, tehát ő csak $\frac{1}{8}$ részben szász. Erről a székely asszonyról egyik oldalági rokon azt állítja,⁸ hogy csángó székely volt, de ennél valószínűbb, hogy valamelyik háromszéki székely unitárius községből származott. Ezen a réven juthatott ifjú Brassói W. János Torockóra a háromszékről idejövő unitárius tanulókkal.⁹

Az 1765 évi általános unitárius egyházi conscriptio Torockón talál egy Brassói Jánost másadmagával és egy özvegy Brassói Jánosnét negyedmagával. Az özvegy a betelepülő Brassai özvegye három családtaggal, akikről további tudomásunk nincsen.

Brassai János az első Brassai fia, atyja halála után 1758-ban nősült meg. Elvette Vernes Ilona jómódú torockószentgyörgyi leányt. A Vernes család mindkét Torockón el volt terjedve. Vernes Ilonának mindkét községben jelentékeny szerep jutott.¹⁰

⁸ Ferenczi József volt gagyai lelkész, szerzőhöz beküldött terjedelmes önéletrajzában.

⁹ *Brassai Samuel családfája:*

I. Brassói Welmess János sz. Brassóban 1701. Kereszteltetett január 16-án. Atyja volt Casper Welmess, meghalt Torockón 1757 április 17. Neje Tobis Judit.

II. Brassói W. János, szül. ? neje Vernes Ilona.

Gyermekeik:

III. János született 1760-ban április 27-én, Judit született 1761 dec. 26-án, meghalt 1764 április 19-én.

IV. I. Sámuel szül. 1764 szept. 30. megh. 1837 ápr. 11-én, neje kissolymosi Koncz Krisztina szül. 1775-ben, meghalt 1861 szeptember 26. Gyermekeik: Róza szül. 1796, meghalt 1816.

V. II. Sámuel szül. 1800 júniusban, megh. 1897 június 24-én.

Tobis Juditnak testvére Anna férjhez ment Abrudbányára Mikola Szabó Samuelhez. Fiuk Mikola Szabó Samuel, mint székelykereszturi gymnáziumi igazgató lett a Koncz Klára férje.

A Brassai család alapítója torockói leányt vett feleségül Tobis Juditot.

Ferenczi József önéletrajzában Tobis Juditot a dr. Brassai nagyanyjának tévesen nevezi, mert Tobis Judit dédanyja volt. Unitárius Közlöny 1890. 132. sk. I.

¹⁰ A ma élő utódok állítása szerint a II. Endre alatt Torockóra telepedett eisenwürczeli 12 család között volt a Vernes-család őse is. Bányászattal foglalkoztak, vagyonra és tekintélyre tettek szert.

Vernes Ilona az új családi kört szépen megnövelte, mert 1760-ban április 27-én fia született, kit atyja és nagyatyja nevére Jánosnak neveztek. A harmadik Brassai János csak 16 évet élt. 1761-ben, karácsony második napján, Juditot keresztelték, aki már 1764-ben április 19-én meghalt. Ugyanabban az évben megjött a család vigasztalója *Sámuel*, aki 1764-ben április 30-án kereszteltetett meg.

A család boldogsága nem sokáig tartott, mert a következő évben elhunyt a család feje, II. Brassai János, „aki atyja mesterségét folytatta s amennyi tulipános láda volt Torockón, azt mind ő,¹¹ illetőleg atyja csinálta.“

Az özvegy nem folytathatta a mesterséget, fiai oly kicsinyek voltak, hogy azokra nem támaszkodhatott. Kénytelen volt hazamenni Torockószentgyörgyre a szülői házhoz. Ott nőttek föl a fiai, ott tanultak a torockóiival versenyző jó iskolában, amelyben szintén fölvihték egészen a poezisig.

Brassai Jánosné Vernes Ilona a legkiválóbb magyar anyák közé tartozott. Özvegységének nagy ideje fiai gondozásával és nevelésével telt el. Mindkettőt a tanulói pályára szánta, de a nagyobbik útját elvágta a halál. Sámuel nemcsak az anyai gond, hanem az előre jelentkező szép tehetség is a muzsák közé készítette.

III.

1778 november 13-án 14 éves korában, miután a torockószentgyörgyi particulát elvégezte, Brassai Samuel belépik a kolozsvári unitárius kollégiumba.¹²

A nagyobb iskolákban és a városi algymnáziumokban egyező tanterv szerint folyt a tanítás. Csak egy célt ismertek: a latin-nyelv elsajátítását. A falusi particulákban fölvihték a

¹¹ Ferenczi József. *Unitárius Közlöny* i. h.

¹² Samuel Brassai de Thoroczko, Anno 1778 die 13a-9-bris venit Claudiopolim, fitque Sintaxista. Anno praefato die 14a Decembris instituta probatione generali promoti sunt e classa Syntactica ad Poesim sequentes: Samuel Brassai stb. Ez az iskolafőnök jegyzése.

Az exactor is bejegyezte az *Exectori Matriculába* 319 l. Samuel Brassai von *Kronstadt* fit togatus Anno 1782 die 14-la X-bris vadit cursoratum. A három helység emlegetése azt jelenti, hogy Samuel született Torockón, lakott Torockószentgyörgyön. *von Kronstadt* legfenneb a család eredetét jelentheti, de sokkal valószínűbb, hogy az exactor tudóskodik s a magyar nevet (Brassoi) németre fordítja.

poézisig. Az osztályok fokozatát a tárgyak határozták meg. Akik elvégezték a grammatikát, átléptek a syntaxisba, onnan az etymologia, majd a poezis curzusába.

Brassai Kolozsvárt syntaxista lett. Már december 14-én az általános osztályozáson a poezis osztályba lépett,¹³ a nyári vizsgán fölvéttetett a philosophiai cursusra.

A kolozsvári főgymnáziumban a XVIII-ik század vége felé a tanulók száma háromszáz körül hullámzott. Az iskola jóhírnévnek örvendett, sőt egykorú kolozsvári tudósítás szerint ez a gymnázium egyike az egész ország legkitünőbb tanintézeteinek. Nagyon sok ügyes embert neveltek benne.¹⁴

Három főgymnáziuma volt a régi Kolozsvárnak. Unitárius, róm. katolikus és református. Az unitáriushoz nemcsak vére, hanem élete is hozzá forrott minden unitáriusnak. Ez volt a legrégibb, s a XVI-ik században több évig, az egyedüli kollegium, de a XVIII-ik század második tizede végén legelől kellett kezdenie az életét, újra kellett alapítani az intézetet. Tanár, tanuló, pap és püspök kikerültek az utcára, vagy elmenekültek idegenbe, mert az egyház az óvári kollegiumát egyezség alapján 1693-ban átadta volt a r. kath. egyháznak s a főtériből, melyet saját pénzén szerzett és épített, 1718-ban katonai karhatalommal kiverték. Olyan romboló volt ez az erőszak, hogy csak tizenkét tanulót lehetett összeszedni, hogy a tanulást újból megkezdjék. A helyén maradt tanár egyedül fogott munkához. Minthogy alapozáshoz nem volt sem idő, sem erő, könnyen mozgatható ideiglenes sátrort állított föl. Nyolcvan esztendeig tartó, inaszakadtáig feszített munkával, az unitáriusok eljutottak oda, ahol iskolájukat az idegen tudósító találta.

A katolikus és református intézetek vagyonnal és sok pátronussal dicsekedtek, de a tanügy szolgálatában az unitárius versenyt tartott velük. Akkor ez intézetek nagyon ritkán érintkeztek egymással. Mindenik féltette egyéniségét, sajátos jellegét. A rendiség itt is uralkodott. A szegényebbek egyenruhát viseltek, a módosabbak magyar nemzeti öltöze-

¹³ *Matricula classis Maioris fasc. II. p. 30.*

¹⁴ Thorwechter András kolozsvári ev. lelkész közlése 1796-ból. *Siebenbürgische Quartalschrift. A Ker. Magvetőben 1892-ben 75 sk. 1. közli Gyalui Farkas.*

tet. A három iskola tanulóit a ruha színéről meg lehetett ismerni. A katolikus alapítványosok sötét-kék, vagy világoszöld ruhát viseltek, a református deákok hosszú atillához hasonló fekete togában, az unitáriusok fekete, báránybőr-prémes, vagy szederjes mentében, háromszögű kalappal jártak. Az akkori általános rossz szokás szerint mindeniket gúnynéven nevezték. A katolikusok: kopók, a reformátusok: socék, az unitáriusok: berbécsek voltak.¹⁵

Brassai 1782-ben a logikából és a görög nyelvből dicséretes sikerrel kiállja a vizsgát. A kathechezisből is vizsgára bocsátották s fölvtették a togatusok közé.¹⁶

Brassai még hét évet töltött a kollegium falai között. A legjobb diákok közé tartozott. Őt az iskolai kemény fegyelem ritkán s akkor is csak kisebb rendű szabálytalanság miatt érte utól.¹⁷

1784-ben a Geometria osztálytanítója lett. A következő

¹⁵ Josika Miklós emlékirat I. köt. 84 sk. lap.

¹⁶ Ego Samuel Brassai incorporatus sum Togatae Societati Anno 1782 die 3. Novembris m. pr. kolozsvári unitárius főgymnázium anyakönyve.

Nov. 16. Joh. Ferenczi atque Samuel Brassai post finitum e logica atque Graecis laudibilem censuram prodeunt ad examen kathecheticum eoque die frequentationem ordiuntur. *Fasciculus rerum scolasticarum.*

¹⁷ Egyszer rectori engedély nélkül kimaradt az iskolából. Egy alkalommal 9 denarra büntették, mivel el mulasztotta az iskola szállóje őrizését. Ez azért volt nagy hiba, mert a szálló termését eladták s a jövedelemből az egész diákság segélyt kapott. Egyszer a temetésről haza jöve a sorból kiállott, miért 10 denarra büntették. Egy pár esetben azért érte utol az iskolai fegyelem sujtoló keze, mivel az övet nem tette fel, a kabátját nem gombolta be végig.

A deák Brassai hibái oly lényegtelenek voltak, hogy őt a legjobbak közé sorozták s minden előnyben részesítették.

1783 május 30-án a metafizikából vizsgát tesz és belépik a veteránusok csoportjába. A következő évben többször megbizzák, hogy a templomokban gyűjtsön segélyt a tanulóknak.

Mióta a főiskola vagyont és a főtéri templomot 1718-ban elvették, az unitáriusok négy kisebb templomba (imaházba) jártak. Egyik volt a Zsigmond-kápolna, ott ahol most a Mátyás-szobor áll. Ezt is elveszítették s a mostani városháza mellett levő egyik magánházban, a Belmonostor-utcában (most Unio-utca), a lengye-magánházban, a Belmonostor-utcában (most Unio-utca): a lengyelek imaházában (hol most Walter pék üzlete van). A Belmagyar-utcában volt egy kis imaház, a régi kollegium mellett. Szentpéteren a negyedik (a mostani róm. kath. templom) 1723-ig.

A deákok ezekben az imaházakban és a magánházakban városnegyedenként megjelentek ezüst vagy réz-gyűjtő poharaikkal.

évben nagy kitüntetés érte. A rektori széken egy fegyelmi tárgyalás bizalmi jegyzőjévé tették. 1776/7 tanévben az alsóosztályokban rábizzák a németnyelv tanítását. Karácsonykor az igazgató, Lázár István, kiküldi Torockóra, hogy nyerje meg a várost a kolozsvári deákoknak, vagyis, hogy Torockó is járasson ünnepi deákot (legatust) mint a többi előkelő eklesiak.¹⁸

1788-ban a husvéti ünnepre Abrudbányára ment. 35 forint 04 denarral számol be.

Brassai a deákok és az előljárók bizalmát annyira megnyerte, hogy 1788 október 5-én a togátusok egyhangú szavazattal iskola-ellenőrré választották,¹⁹ de csak két hónapig viseli, mert december hóban helyettes iskolafőnök lesz s a következő napon rendes iskolafőnökké választják. December 8-án kezdi vezetni naplóját. Az alkotmányos egyhangú választás körülményeit részletesen leírja és buzgó imában kéri az isteni segítséget.²⁰

Brassai 1784 május 30-án a középső templomban 9 forint 36 denárt gyűjtött. Két ilyen u. n. astatios pohárt őriz a kolozsvári collegium szertára emlékei között.

Fasc. Rer. Schol.

Mint hogy a kómáli kis szöllőt kivéve mindenüket elveszítették, — amiből az iskola jövedelmet kaphatott volna — a deákok egy része állandóan gyűjtéssel volt elfoglalva vagy a városi, vagy a vidéki birtokosoknál és az egyházközségekben be egészen Háromszékig.

Az 1784. évi karácsonykor nyolc deák indult el kéregetni Kolozsvár utcáiban. Brassai Samuel a polgárok közé volt küldve társával együtt. A két deák köteles volt üdvözlő verset mondani, egyik latint, a másik magyart. A kisegítő deákot salutatornak nevezték.

Brassai és Társa 30 forint 34 denárt gyűjtöttek. A Belsőmonostor-utcában 24 forint 93 denárt, a külsőben 8 forint 62 denárt, a Belsőmagyar-utcában 6 forint 99 denárt, a külső közép-utcában 3 forint 82½ denárt, a belső embereknél 9 forint 34 denárt, a külső Hid-utcában 2 forint 60 denárt, összesen 98 forint 66½ denárt gyűjtöttek össze.

¹⁸ Ad hanc ecclesiam nunc primun est missus studiosus. Augeat Dominus fidem ejus civium. Fasc. Rer. Schol.

¹⁹ Voto Minorum Togatorum plenario per Dominum Samuelem Brassai de Torockószentgyörgy impletur exactoratus u. o.

²⁰ Nagy kitüntetés, valóságos iskolai méltóság volt a főnöki állás, mert nemcsak a tanulók és az iskola rendjéért felelős, hanem az összes jövedelmek kezelője. A segélyeket ő osztja ki, fegyelmi ügyekben első fokulag az összes diákság felett ő bíraskodik. Másodfokon, az esküdtszék (deáktörvényszék) elnöke. Az a deák, aki főnöki és osztálytanítói megbízatást kapott, számíthatott arra, hogy külföldi akadémiára küldik, vagy a legjobb egyházak valamelyikébe papnak, vagy tanítónak meghívják.

IV.

Csak egy félévet ült az iskolafőnöki székbén. Lázár István, püspök, Torockó szülöttje, Brassainak rokona,²¹ kiküldi Torockóra iskolamesternek (ma kántortanító), akkori latinos elnevezés szerint, rectornak. Ezt a megbizást Brassai kitünő tehetségének és nagy készütségének köszönhetette. A püspök, a hanyatlóban levő, különben jóhirű iskolát, fölakarja virágoztatni. 1789 július havában foglalta el állását. Rendkívül nagy föladat várt a 25 éves ifjúra. A torockói iskolában a tanulók száma többször felül állott 80-on. A leányok külön tanultak ugyan, de azokért is a rektor volt felelős.

Az iskolai teendők mellett meg volt a templomi és temetési szolgálat. A rektor énekvezér és paphelyettes is. A templomi éneklést orgona kíséret nélkül kellett végezni, mert a templomban nem volt orgona.²² A rectornak jó szóló énekesnek kellett lenni, hogy a közönség igényeit kielégítse. Az éneklőállvány, vagyis az énekeskönyv tartója a szószék előtt, a templom közepén állott s a rektor az állvány mellől énekelt a gyülekezet kíséretével. Nagyobb tanítványait segítségül maga mellé vette és karmesteri vesszejével irányította az éneklést. A templomi éneklésnél sokkal nehezebb volt a temetési, mert a szabadban kellett végezni. A köznép azt kívánta, hogy a kántor az egész úton végig énekelje a gyász dalt, hogy az egész község hallja és kísérje énekléssel. A téli idő még a legerősebb embert is próbára tette. Brassai Samuel nem volt erős ember. Az énekvezetés miatt sokat szenvedett. Brassainak eleme a tanítás volt. A nagy sereg tanulót fölosztotta hét vagy nyolc csoportra. Az Abc, olvasás, számolás és írás tanítását rábizta a nagyobb tanulókra, kik között 15—18 éves székelyfiúk voltak. Ő a felsőbb osztályokat tanította s a két iskolát vezette.

Oly kitünően megfelelt feladatának, hogy 1793-ban a püspöki vizsgálószerk ezt írta jegyzőkönyvébe: „mind a férfi,

²¹ Siménfalvi György anyai nagybátyjának mondja forrás megnevezése nélkül. Kézirat szerző birtokában.

²² Az unitárius templomokból az orgonát a Dávid Ferenc idejében eltávolították, mert a protestans puritanismus azt követelte. Azóta teljesen hiányzott az unitárius templomokból egészen a XIX. száz. kezdetéig. Az elsőt a kolozsvári egyház állította 1808-ban. Ugyanakkor készült a bágyoni.

mind a leány rendből álló tanulóknak igyekezetei szorgalmasan megvizsgáltattak, kikis körülöttük fáradozó tanítójuknak megbizonyított serénységekről, éjjeli, nappali szorgalmatosságokról, dicséretes példát mutattanak.“

A hívek meg vannak elégedve az egyházi renden levő emberekkel, „akik nagy szeretetet mutatnak azokhoz, mintsem legkisebben is az eclésiat megbántották volna.“²³

A torockói élet első éveit sok örömet szereztek Brassainak. Otthon érezte magát. A családi emlékek oda fűzték. Munkakedvét és tudását tiszta szívvel fordította népe fiai és leányai boldogítására és művelésére. Még 1827-ben is szívesen gondolt a torockói iskolára. „Ami rajtam áll — írja Sebes Pál rektornak — hitesse el magával, hogy a torockóiak boldogítására mindent véghez viszek, mert én örvendek, ha iskolájuk virágzik, sok szegény legénynek boldogítására.“ Annyira meg volt elégedve sorsával, hogy a följánlott papi állásokat nem fogadta el. Nem vágyott a tekintélyesebb papságra, mert itt több szolgálatot tehetett. Érezte, hogy hézagot tölt be, hiányt pótol.

Ez az elhatározás meglepő, mert az unitárius egyházban az volt a gyakorlat, hogy a papi pályát megelőzőleg csak három évig szolgáljanak tanítói minőségben. Ebbe a szolgálatba az iskola-ellenőri és főnöki időt, valamint a köztanítóságot is beszámították. Mindenki várta a három év végét s emiatt a tanítás legtöbbször nagy hátrányt szenvedett, mert aki megkapta a papi állásra kinevezést, vagy meghívást, feledte a tanulókkal való törődést. Nem így a tanítónak született Brassai.

Más magyarázata is volt az itthon maradásnak. Torockó-szentgyörgyön, hova az édesanyjához nagyon gyakran át-rándult, a pap egyik leánya, Krisztina, megtetszett a tanítómesternek. A tekintélyes esperes-papi háznál szívesen fogadták.

Brassai elhatározta, hogy megnősül. 1794 év december

²³ 1796-ban a püspöki vizsgáló-szék az iskolában 65 fiúgyermeket talált, „kik közül 14-en syntaxisban, 9-en etimologiában, 8-an konjugatióban, 5-ön comparatióban, 10-en declinációban, a többi pedig olvasásban, sillabizálásban fundamentaliter exerciatusok.“

31-én himenláncával magához fűzte Koncz Krisztinát.²⁴ A nagytekintélyű Kissolymosi Koncz-család egyik kiváló tagjának, a híres pap és kítűnő esperes, Koncz Gergelynek a leányát.

A Koncz-család nagy kiterjedésű és előkelő székely nemes család. A XVII-ik száz. végén Koncz Boldizsár püspökkel, azután több jeles egyházi emberrel a XIX-ik száz. ban Koncz János és Koncz Judit nagy alapítókkal ajándékozta meg az unitárius egyházat. Koncz Gergely mint egyházi író és gyűjtő is, igen nagy tekintélynek örvendett.

A Brassai-család eleddig csak a két Torockó körében volt érdekelve s ott is nagyon csekély számra emelkedett. Brassai Sámuel házasságával bekapcsolódott a belső-székelységbe. Koncz Gergely másik két leánya és egy fia útján rokonságba került az abrudbányai Szabó, Kiss, Ferenczi és Albert-családokkal.²⁵

Boldog és áldott volt Brassai Samuel tanítómester családi élete. Felesége olyan okos és művelt nő, hogy nemcsak a házi teendőket végzi, hanem férjének is segédkezik az iskolában. A püspöktől hivatalos megbízást is kapott, „hogy a torockói iskolában tanítson, hogy annak idejében férje a leánygyermekkel exament adhasson, mely által az atyák és anyák, sőt az egész eklézsia is felhivattassanak arra, hogy a leánygyermek jól tanítására és nevelésére alkalmas tanító számára bizonyos és állandó fizetést rendeljenek.”²⁶

Brassainé oly jól tudott latinul, hogy urával akárhányszor latinra fordította a beszédet, midőn azt akarta, hogy a környezet ne értse mit beszélnek. Későbbben németül is megtanult a férjétől. Széltében olvasta a német könyveket. Brassainé, Koncz Krisztina, a magyar tanítónők legelsői között

²⁴ Az örömapa Koncz Gergely így jegyzi föl a torockószentgyörgyi anyakönyvben: „Filia mea G. K. Krisztina nubit il. Samueli Brassai rectori scolae Torockensis, ultima Decembr.

²⁵ Koncz Gergely második leányát, Klárát 1798. okt. 25-én nőül vette Szabó Samuel, a Székelykeresztúrt néhány évvel azelőtt alapított gymnázium igazgatója, Susanna férjhez ment Kiss Mihály otordai unitárius paphoz, fia Ádám megnősült. Ádám egyik leányát Agnest nőül vette Ferenczi József gagy unitárius pap, ki nek unokája főgondnok dr. Ferenczy Géza, a másikat Druzsit Albert János, a tordai papságban Kiss Mihály utóda.

²⁶ Püspöki vizsgálati jegyzőkönyv.

foglal helyet. Messze megelőzte a nőtanítók korát. Kitünően elő volt készülve arra is, hogy midőn kora is hozzájárult, sorakozzék a magyar „nagyasszonyok“ közé.

V.

A Brassai-család gazdag volt lelki talentumokban, de kevésbé a földiekben. Nagyon takarékosan kellett élniök, mert a rektori fizetés csekély volt s az is nehezen gyűlt össze. A szülők nem fizettek pontosan a gyermekekért. Torockón a bányamunkások készpénzt adtak a belső embernek. Brassai nem szeretett zaklatni a pénzért. Sokakat ingyen tanított, „hogy az iskolától elszakadni ne kénytelenítessenek.“ Némi-lyeknek „az ő szükségek pótlására megkívántató költségek megszerzésére alkalmatosságot szolgáltatott.“²⁷ A sajátjából is szivesebben adott a szegény tanulóknak, hogysen kérjen vagy pereljen.

A nélkülözés állandóan kísérte. Hogy mégis tisztességben élhetett, abban jó nejeének sok érdeme volt.²⁸

A rector Brassai a torockói iskolában tanuló szegény székely fiúk tanulását azzal segítette elő, hogy az iskola-ház mellé egy „oldalházat“ építtetett az idegen tanulók éjszakai „nyugodalmukra, hogy ezáltal a tanulóház tisztábbá tétetvén, mind tanításra, mind tanulásra alkalmasabbá tétessék.“

Brassait nagyon érdekelte az újkor szelleme, melyet a francia forradalom szele elhozott immár a vashegyek közé is. Esengett minden ujságért. Epedve kereste fel azokat a magán házakat, ahonnan ujságot vagy jó könyvet kaphatott.

A békés, boldog élet nem sokáig tartott. A torockói egyházközség tagjai zúgolódní kezdtek az énekvezetés miatt. El-

²⁷ A Domesticum Consistoriumhoz és a tiszteletes szent ekléziához írt önvédelme. Szerző birtokában.

²⁸ Brassai neje Koncz Krisztina a virágokat erősen szerette ... szaporítani, ápolni ... A méhészetet is erősen szerette ... amikor a két első rajt kieresztette, mindjárt kimetszette, az anyaházakat levagdalta és ha a lép tele volt mézzel, azt kivette, szóval nagy figyelmet fordított arra, hogy egy kas se menjen által öt évre. Méze, méhsere elég volt a háznál. *Brassai Samuel elődei: Ferenczi József, Unitárius Közlöny 1890. évf. 133. l.*

lentétek fordulnak elő közte és a hívek között.²⁹ Hívei felépnek ellene. Az előljárók, a hívek többsége nevében tizenegy pontban foglalják össze panaszukat. Egyenesen kifejezik azt a kívánságukat, hogy más rektor tétessék helyébe.

Négy esztendőre nyult a panasz szóbeli tárgyalása. Miután a békés kiegyenlítés nem sikerült, az egyházi főhatóság írásban rendelte folytatni. A falusi emberek annyira hozzá voltak szokva a belső emberek megvádolásához, hogy az egyházi főhatóság a szóbeliséget kénytelen volt betiltani. Az egyházköri vizsgálószékeknek annyira meggyűlt a baja a személyi ügyekkel, hogy a vagyoni és valláserkölcsei, meg iskolai kérdések tárgyalására legtöbbször nem maradt ideje.

Az írásbeli panaszkodás elrendelése Brassai életrajzát több rendkívül becses okmánnyal gazdagította. Ennek köszönhetjük, hogy az egyházközség panasza, Brassai válassza, az egyházköri bíróság és az E. Képviselőtanács határozatai fönmaradtak. Ezek között kétségen kívül legérdekesebb, s az életrajz írója előtt legbecsesebb, a Brassai Sámuel rektor válasza.

A hosszúra nyult perlekedést először a püspöki vizsgálószékeknek (1796) sikerült lecsillapítani „mind a két fél elfogadván, a T. superintendens közjóra intézett ajánlását.”³⁰

A püspök megvizsgálta az iskolát is. „Az iskolában egy néhány arra készített gyermek egy szép előre bocsátott ma-

²⁹ Okunk van hinni, hogy a tanítóságban elődje, de most papja Ferenci János, főképen pedig Barabás Samuel, aki 1793-ban lett torockói pap, hozzájárultak a zavar előidézéséhez. Ezt maga dr. Brassai alkalmilag többször említette nekem. Siménfalvi György lelkész hátrahagyott irataiban határozottan állítja. Akkor a belső emberek, pap és mester, villongása napirenden volt. több egyházközségben. 1780-ból fel van jegyezve, hogy az egyházi legfőbb hatóság (a zsinat) a szentmihályi, tordátfalvi és siménfalvi tanító-mestereket elmozdítja helyükből. A mesterekre 6, illetve 3 forint büntetést szab, ha az egyházi köriratok (cursus) továbbítását elhanyagolják. Ez a postai kézbesítés némi részben ma is megvan, de többé nem a mesterek kötelessége. Tanulókorunkban a mester két gyermeket kiválasztott és a körözvényt elküldötte tőlük a szomszéd községbe a papnak, aki hasonló módon továbbította. Cursus volt a neve.

³⁰ A kolozsvári, tordai, abrudbányai, verespataki és torockói nagyobb egyházközségek püspöki vizsgálat alatt állottak. A többi a körö-esperesek vizsgálták és ellenőrizték, de a püspökök is meglátogatták és tartottak bennük canonica visitációt.

gyar beszéddel beneventálta a vizsgálószék elnökét. A tanulók kikérdeztetvén, feles számu növendék ifjak igen dicséretes jelét mutatták tanulásuknak, miért Scholae rector megdicsértetett.³¹ A torockói egyházközség tagjai nem sokáig maradtak csendben. A következő évben megújították s április 9-én benyújtották tizenegy pontból álló panaszukat. A vádakat a válaszból, de főképpen a Lázár István püspök leveléből ismerjük. Az éneklést a templomban nem végezte pontosan, a tanítást hiányosnak találták, ámbár az eredmény ellenkezőt bizonyított.

A püspök atyai intelme az egyházközséghez békitőleg szól: „Ha olyankor mulasztott is, abból nem az következik, hogy immár elmozdítottassék, mert a gazda is nem azzal orvosolja gyümölcsfáját, hogyha egyik esztendőben nem terem, kivágja.“ — „Bizony venerabile Conzistorium — írja a püspök a torockói kebli tanácsnak — ritkább semmisen lehet, mint az értelmes és okos tanító. Én megvallom azt, tiszteletes mester Brassai uramról, hogy a tanítását nem kevésbé kedveltettem nyilván tapasztalván, hogy aztat értelmesen, épületesen tudja vinni, úgy, hogy ezért ökegyelme reflexiót, tekintetet érdemelhet az ecclesia előtt.“

Hibául tudták föl, hogy a temetésen későn jelent meg, hogy az egyházközség előzetes tudta és engedélye nélkül épített egy oldalszobát; a hivatalból eltávozott anélkül, hogy bejelentette volna; a nyári tanítást nem gyakorolja a régi szokás szerint; mikor a pap eltávozik, nem végezi a papiteendőket s így a templom zárva marad; Szentmihálynapja délutánján nem prédikált.

Ezek voltak a vád főpontjai, de a püspök gondolata és ítélete szerint mind olyanok, „melyeket atyafiságosan könnyen orvosolhatni, csak a betegség által ne tétessék lehetlenné az orvoslás módja mester uram részéről.“³²

Brassai a vádat nagyon szívére vette, mert igaztalannak és méltatlannak tartotta, mert szándékosan csak jót tett, rosszat nem. Mindamellet is nem védekezik a sértett fél érzé-

³¹ Torockói jegyzőkönyv 361 lap.

³² Lázár István püspök levele a torockói egyházközséghez 1797 április 26-ról szerző gyűjteményében.

kenységével, hanem szól a megbocsátó-mester szelid türelmével, úgy, ahogy Jézustól tanulta. Nem panaszol, hanem fölsorolja mit tett nyolc évi szolgálata alatt. A valódi jó és nagy tanítót, a tiszta jellemű férfiut ez a levél meglepő vonásokkal állítja elénkbe.

Mélyen érzett keserűség is szól a sorokból, mert a hűséges tanítót nem akarja és nem tudja megérteni a népe, melyért életét is feláldozná, mert „ez nem volt olyan hajlékony, mint az Epaminondas görögjei.“

A püspöki vizsgálószerk 1797-ben Brassai mellé a leányiskolához segítőül rendeli „ahhoz értő tanítványait“, de azt is meghagyja, hogy „bővebben felesége által tanítsa.“³³

VI.

A viharközben derű is mosolygott a Brassai párra. 1796 évi július havában született első gyermekük „Rózsi“. Az édesanyai örömeiket könnyű elképzelnünk, de az apa boldogsága sem lehetett közönséges dolog, mikor kívülről annyi kellemetlenséggel kellett találkoznia. Szivesen bepillantának a kis tanítói lakás tűzhelye mellé. De Brassai Samuel nem szeretett magával foglalkozni. Nem vezetett naplót. Leányuk legszébb virágkorában, amikor 20 éves lett, elhunyt.³⁴

1798 csöndes esztendőnek látszik, de csak látszik, mert a gyülekezet tagjai nem tágítottak. Az Egyházi Képviselő Tanács elrendelte a vizsgálatot.³⁵ 1799 elején oly nagy előkészülettel fognak a vizsgálatához, mintha valamely nagyszabású bűntényt kellene kideríteni. A köri esperes és több pap összegyűlt Torockóra. Az esperes Koncz Gergely terjesztette elő a püspöki parancsot, de miután ő a vádlottal rokonságban volt, átadta az elnöki széket az aranyosrákosi papnak, mert a világi elnök, a köri gondnok, nem jelent meg a gyűlésen. Az esperes kivonult a templomból.

A vizsgálat megindult. Az elnök igyekezett lecsillapítani és békességre birni a népet. Ujabb vádat nem terjesztettek

³³ 1797 december 11—12 napján tartott Gen. Vis. jk. 391—2. lap.

³⁴ Apja az alatt, amig torockószentgyörgyi pap volt, 1811-től kezdve, sokszor beírta nevét a keresztszülők rovatába.

³⁵ E. K. T. jegyzőkönyve 33 p.

elő, „de sok törekedések után is ragaszkodtanak a fő Consistorium elébe fölterjesztéséhez.“

Ennek a viszálynak inkább egyház-történeti és népéleti vonatkozásai hívják föl a figyelmet. Brassai tanítóra nem vetnek homályt, mert a vizsgálószerk a fiúiskolát „a véghezvitt vizsgálatban, igen dicséretesnek találta.“ A leányiskolával is meg voltak elégedve. Nem így a hívek. Ők tovább folytatták a panaszkodást, mert azt akarták, hogy a fiúk a leányokkal együtt taníttassanak, „de azt a T. Cantor ökegyelme, mint hogy a maga háza volt a tanításra rendelve, meg nem szenvedte, hanem a közelebb való koresma háznál egy külön házat (szoba) szerezvén, ma a leányaikat oda járattatják, hogy ottan rector ökegyelme tanítsa, aminthogy tanítja is.“

A vizsgálat befejezése után a bizottság fölterjesztette az egyházköztség tagjai egy részének azt a kívánságát, hogy a rector bocsáttassék tisztességes nyugalomba. Többen azzal a kérdéssel fordultak az egyházi főhatóságához, hogy Brassai „avagy csak egy esztendeig, mig dolgait jobb karba állíthatja“ hagyassék meg. Az Egyházi Főtanács Brassainak betegeskedése idejére megengedte, hogy „tisztességes nyugalomba“ vonuljon, de megjegyezte, hogy „mihelyt a hivatal folytatására magát elegendőnek érezi, azonnal illendőképpen consoltáltatni fog.“³⁶

A főhatósági végzés 1799 február havában kelt. Brassai 1800 őszéig nyugalomban volt. Ekkor ismét hivatalba lépett, folytatta a tanítást és egyéb kántori munkát.³⁷

1801-ben az egyházi vizsgálószerk 92 fiú és 48 leánygyermeket talált a két iskolában. Ekkor „feladá rector afia, hogy két esztendő alatt feles restantia maradt, nem kevés kárával.“ A következő évben megújította a panaszt. 1804-ben „a tanulók tanulásuknak szép jelét adták“, de a szülők a fizetéssel nem lettek pontosabbak. Brassait a betegség ismét megkörnyékezte, újból „tisztességes nyugalomba vonult“ és a helyét más tanítóval töltötték be. 1805-től kezdve megszűnt hi-

³⁶ Unitárius Egyház Főtanács jegyzőkönyve 1799. 27 pont.

³⁷ A Ker. Magv. 1892 évfolyam 208 lapján Benczédy Gergely tévesen állítja, hogy Brassai 1799-ben, Torockószentgyörgyre ment papnak.

vatali működése. Torockószentgyörgyre vonult, ahol valószínűleg az anyai háznál laktak. Nyilvános szereplése csak anynyiból állott, hogy apósa, a köri esperes megbízásából, a torockói iskola vizsgálatán biztosi tisztet teljesített.

A család eltartásáról a torockói mesteri fizetés egyharmadából kellett gondoskodnia. Az egyház törvénye szerint ennyi illette meg a „honesta vacantiában“ (ideiglenes nyugalomban) levő belső embert. Minthogy ez csekély volt, vaskereskedést folytatott, vagyis ha volt valami pénze, azzal a torockói bányászoktól nyers vasat vásárolt s a közelebbi piacokon eladatta. Ő maga távolról sem volt üzletembernek való. A jövedelem hiánya és a foglalkozásra vágyódás is sarkalta, hogy újból rendes állásról gondoskodják.

1808 tavaszán folyamodik az E. K. Tanácshoz tanítói, vagy papi állásért. Nem könnyen ment a dolog. Ha volt is hely üresedve, nem az E. K. Tanácstól függött a kiküldés, mert az egyházközségeknek szabad választói joguk volt. Arról csak ritkán mondtak le, még ritkábban veszítették el, mert csak ítéletesen lehetett megfosztani az egyházközséget.

Brassait távol eső vidékeken nem ismerték, de nem is ment még akkor sem, ha kínálták, mivel a családi környezettől nem akart megválni. Inkább várt és megvárta a közelben kínálkozó alkalmat.

Ez alatt Torockószentgyörgyöt utól érte az az átok, melyet a papságra vágyó, de mesterségre kényszerített ifjú tanítók oly sok esetben rávittek az egyházközségekre. Tanító-mestere papságra készült, nem törődött az iskolával, elhanyagolta a tanítást. A községben 70 vagy annál is több volt a tankötelesek száma, de az iskolába járók Szentmihály-naptól Szentgyörgy napig — mert az iskolai esztendő ennyiből állott — állandóan apadoztak. Az 1809—10. iskolai évben 4-re olvadt a szám. Ezt már nem lehetett tovább tűrni. Amúgy is, a mester el-pályázott.

A püspök Brassait hozta ajánlatba az E. K. Tanácsnak, miután betegségéből már kigyógyult. A püspök meg volt győződve és ki is fejezte, hogy „Az Ecclesiának megbecsülhetetlen hasznára fog válni. Kicsoda ugyanis ma egész társaságunkban — írja Lázár István püspök — aki mind a belső mind a külső renden annyi volt tanítványát tudná előszám-

lálni, mint Brassai. S hiszem bizonyosan, hogy ő lábra állítja úgy a torockószentgyörgyi iskolát, hogy az vetélykedhessék rövid idő múlva a torockóival.³⁸ Ott akkor már Sebess Pál jeleskedett.

A Torockószentgyörgyiek „nem kivánták“ Brassait, mert azt hitték, hogy jól ismerik, pedig rosszul ismerték. Azt a kifogást emelték ellene, hogy: 1. urat ágál, 2. őket contemnálni fogja, nevezetesen, hogy 3. az instantia-írásban a szegényeknek nem fog segíteni, 4. nem is fogná az éneklést, úgy amint ott szokás, véghez vinni.

Kifogásaikat írásban nyújtották be, de az E. K. Tanács mégis kijelölte s a pöspök kinevezte 1810 januárjában. A főhatóságok bíztak Brassai tehetségében s a siker érdekében szembe helyezkedtek az egyházközség tagjai kivánságával. Brassai vállalta, mert remélte, hogy az iskolát helyre fogja állítani. Számítása alapos volt, de nem körültekintő. Nem vette figyelembe a magyar népléleknek azt a sajátosságát, hogy magánál nagyobb urat nem szívesen lát s ha azt közelebbről ismeri és valamelyes gyengéjét észreveszi: könnyen tud kellemetlenséget okozni.

VII.

Brassai 1810-ben torockószentgyörgyi tanító-mester lett és ebben a minőségében töltött másfél évet. Az iskola helyre állott, a gyülekezet tagjai lecsillapodtak, sőt 1811-ben megválasztották papjoknak, mert arra alkalmasabbnak gondolták s mert elhunyt jeles papjuk, apósa, Konecz Gergely iránti tiszteletből is illőnek és célszerűnek tartották, hogy vejét állítsák helyébe.³⁹

Az 1811 évi zsinaton szentelték föl papnak. Az akkori gyakorlat szerint ő is kiállította a reversálisnak nevezett kötelezvényt, hogy az egyházhoz és vallásához egész életében hű

³⁸ Levél P. Horváth Miklós főgondnokhoz. Kolozsvár, 1810 március hó 7. Szerző gyűjteményében.

³⁹ A torockószentgyörgyi unitárius egyházközség anyakönyvében sajátkezűleg írja: 1811 diebus apri. in Ministerio sanctae functionis succedit Samuel W. Brassai e Rectorat Scholae Torockószentgyörgyensis in Anno aetatis XLVII e voto totius Ecclesiae et consensu.

lesz, igaz és szent életet fog élni s a rábizottakban ellenkezés és zúgolódás nélkül el fog járni.⁴⁰

Id. Brassai Sámuel 1811 Szentgyörgy napjától 1826-ig, 15 esztendeig volt Torockószentgyörgy papja. Hosszú idő, mert szenvedés, nélkülözés és testi-lelki gyötrődés járt vele. Voltak külső ellenségei is, de utóda az ifjú és vele versenyt nem biró mester, sok keserőséget tudott szerezni neki, mert ő az egyházközség patronus uraival és a hivekkel is barátkozott s már csak azzal is eleven szemet gyűjtött előde és most fölöttesse fejére.

Ellenségei hibául tudták be azt, a mi a szolgatársnak érdeme volt. Ráfogták, hogy nem törődik a néppel, a szegényeket lenézi. Annyira vitték az egyenetlenkedést, hogy 1818-ban írásban nyújtották be vádjaikat, amelyek nagyon hasonlítanak a torockói vádakhoz. A torockói rector, Sebess Pál volt megbízva, hogy az esperestől fölküldött kérdőpontra választ kérjen.

Az ügy elintézését a püspök, Körmöczi János, vállalta magára. 1818 március 29-én vizsgálatot tart az egyházközségben és nagy ünnepélyességgel végezvén mindeneket, a „canonicus visitationa” került a sor és az egyháztagek itt újra megismételték az E. K. Tanácshoz benyújtott panaszos vádjukat.

A vádaskodásnak lényeges pontja a pap és mester ellenségeskedése volt, mert az, hogy a pap későre megy be a templomba s e miatt a mesternek végig kell énekelnie az ének verseit, meg az, hogy a pap eladósódásának okául az ecclesiat hozta föl, olyan vádak, amelyeneket bárki ellen könnyű felállítani.

⁴⁰ A reversalis szövege: Ego infra Scriptus vigore hujus mei Scripti promitto testatumque facio me in functione Ecclesiastica ad usque finem vitae perseveraturum, Gregique mihi divinitus commisso tum salutari dotarino tum vitae sanctimonia pro virili pro futurum, et viam usque Solemnis consecrationis tempus etiam, quae ad aeternam animarum Salutem ducit sobrie, juste et sancte vivendo practiturum, nihil eorum quae ad Ecclesiae emolumentum spectant intermissurum, nullamque laborum, molestiam etiam cum propriae Valetudinis fortunarum, imo vitae jactura conjunctam subterfugiturum isque qui ab Ecclesia et Deo mihi praepositi sunt, obsequium sine tergiversatione, murmure aut contumacia secundum tenorem Ecclesiasticae disciplinae contestaturum. Datum Torockószentgyörgy 22 Juni 1811 — Samuel W. Brassai Pastor Torockószentgyörgyensis.

A püspöknek sikerült békét létesíteni, de ez a Brassai nyugalomát és boldogságát nem hozta meg. Belefáradott. Még évek múlva is panasolja: „Ha engem nem szenvedtetek volna annyit, talán én sem estem volna úgy meg. Mikor ők az eszembe jutnak, csak azt mondom a Jézussal, akinek én tanítványa vagyok: Uram bocsáss meg nekik, mert nem tudgyák mit cselekedtek. Sokszor tudtam volna én nekik boldogságukra dolgozni, de nem tudtak megbecsülni, hanem csak üldözni. Perditio tua est o Izrael. Tapasztaltam már annak igazságát, hogy nulla propheta charus in sua patria.“ (Egy próféta sem kedves a hazájában.⁴¹

Élőszóval is folyamodtak a püspökhöz, hogy mozdítsák el onnan és tegyenek mást helyébe. Az egyházközség tagjai ajánlgattak messzi levő papi állásokat. Nem fogadott el mást. 1826 Szentgyörgy napjáig rendes papjok maradt. Ekkorra már kimondotta a főhatóság, hogy elfogják helyezni, de minthogy kielégítő állás nem kínálkozott, folytatta a hivatalát 1827 februárjáig.⁴²

„Vénségére mégis ott kellett hagyni Szentgyörgyöt — írja tovább Ferenczi — és egy pártfogója, Szent-mihályfalvi nagybirtokos id. Gedő József, ki éppen olyan nagy könyvbuvár volt mint Brassai, kieszközölte, hogy rendeltessék Szent-mihályfalvára.“

VIII.

1827 márciusában ment Szentmihályfalvára. Hivatali működését április havában kezdette meg. Többféle ingóságát anyjánál hagyta Torockószentgyörgyön. „Nagy kárát vallotta — írja barátja Sebess Pál — mert nagy része oda veszett, megsemmisült. Az öregasszony nem tudta gondját viselni.“

⁴¹ Levél Sebess Pál torockói rectorhoz 1830. Ker. Magv. 27. k.

⁴² Egyik szolgatársa Ferenczi József, aki később sógorsági viszonyba lépett Brassaival. *Visszaemlékezésében* írja: Biztosan tudom, hogy az eclésiabeliek nem szerették főképpen azért, hogy miért könyörgött könyvből, miért nem kíséri ki a sirig a koporsót, mint a református pap. Ezért kérelmezték a szentgyörgyiek és mert már vénségre is jutott, de válaszul azt nyerték, hogy legyenek békességben, mert úgy tudják, hogy jó pap, kötelességét teljesíti. *Unitárius Közlöny* 1890. 133. l.

Uj életet kezdett. Amit eddig nélkülözött, megtalálta a békés nyugalmat. Torda város közel esik. Ott a gimnázium könyvtára és tanárai sok olyan segítséget nyújtottak, amit eddig nélkülözött. Alsó-felső Szentmihályfalva szorgalmas és munkás lakóssága megértette, megszerette és meg is becsülte.

A Sebess Pállal kezdett barátságot tovább folytatta, most már levelezés útján.⁴³ 1827-től 1837-ig volt a két Szentmihályfalva papja. 10 évre terjedő buzgó munkásságának hű tükrei gondosan vezetett anyakönyvei és a jegyzőkönyvek. Az egyházközségét virágzó állapotba hozta. „Érdemes papja“ volt gyűlekezetének. Szentmihályfalvára menetele után Sebess Pálnak boldogan írja: „A miért Szentgyörgyön sokszor zúgolódtam, mert penitentialis héten alig akadt meg egy-kettő a templomban, itt csaknem az egész ecclesia jelen vagyon. Így játszik tromffal az Isten. Ma két hete egy református aszszonyt temeténk s én is prédikálék a szentmihályfalvi evang. ref. templomban. Ugy-e, hogy ilyet többé nem hallott? Ilyen az Isteni gondviselés — a fedél alatt mi van rejtve, senki sem tudhatja, idővel bomlik ki.“⁴⁴

Gondolkozásáról és közhasznú törekvéseiről jellemző képet kapunk barátjához írt leveleiből.

Egyetlen élvezete az olvasás s ennek állandó kísérője a szegénység, ami sokszor lehűtötte amaszt. „Ha tehetségem engedné — írja — 50 aranyat elvesztegetnék könyvekre, de így, amint vagyok, csak avval kell megelégednem, amit másoktól kaphatok.“ Csodálkozik, hogy meg akar szünni az olvasással az, akinek módja van. „Az Urnak lévén módja — írja Sebessnek — ha megszűnik szerezni, mert csak így lehet boldogulni — hátra marad — pedig csak nem kívánja magát a pipa collectorok companiájába beavatni.“

„A szép és jó könyvekből annyit kell magunkba szívni,

⁴³ 20 levele maradt fenn ebből a levelezésből, melyek érdekesek már csak azért is, mivel világot vetnek hazánk vidéki életének kulturális viszonyaira, de főképpen mint egyéniségének becses tükrei. 10 közölve van a Ker. Magvető XXVII. kötetében, 9 van az unitárius collegium könyvtárában, a Brassai reliquiák között 2 szerző tulajdonában.

⁴⁴ Levél Sebess Pálhoz 1827 május 19. Brassai hagyatékában.

amennyit csak lehet. Fordítsuk a magunk, embertársaink boldogítására. Nem kell fel venni azok háládatlanságát. Imádkozzunk inkább az olyan emberekért, akiknek lelke beteg. A mások rágalmazása ne tántorítson el a felséges céltól.“

Érdeklődése mindenre kiterjedett, ami a közművelődésre és a fölvilágosodásra tartozott. A nyelvújítás élénken érdekelte és figyelmeztette barátját az új nyelvteni könyvekre „Ne hogy elmaradjon a világtól“.

Fia életét és munkálkodását szorgos figyelemmel kísérte. Abban gyönyörűségét lelte, mert látta, hogy minden dolgozatával előbbre vitte a közönség művelődését. Nem mulaszt el egy alkalmat is, hogy fia könyvét, dolgozatát, ne ajánlja. 1836-ban megjelent a *Füvészet elveinek vázlata* fiától. Az apa „alig várja, hogy meg érhesse s meg láthassa kijövetelét, vagy bár csak ki hirdetését“, máskor arra biztatja Sebesst, hogy szerezzé meg fia könyvét.

Az egész vidéken levő könyveket és folyóiratokat ismerte. Nem sajnálta a fáradságot, ha neszét vette, hogy valaki új könyvet szerzett. Azonnal útra kelt, hogy láthassa.

„Olvassa meg a *Tagblattot* — írja Sebesznek — hiszen az uraktól kitelik az, de megérdemli, hogy egyedül jártassa, meg hozatván a kezdettől fogva. Nem tudom más hogy nézi azt, de én nem tudom ki mondani érzetemet. Vagy álljanak össze T. Vajna úrral. Credat (higyje meg) annak olvasása annyi, mint ha egy Tudományos-egyetem hallgatója volna valaki. Ajánlom nem egyszer, hanem százszor, így szerzi magának az ember az Aufklärungot (megvilágosodást). Ez az embert legközelebbről illeti. A test jóléte hordozza az elme egészben való létét. Én most vágynám megolvasni a Teschedik utazását. Ezt vegye meg az úr és küldje nekem is, mert és csak más ekéjével szánthatok. Ilyen a fatum.“

Az öreg pap szeretet filozófálni. Barátjához írt első levelében 1827 május 20 mondja: „Salamon írja (Predicator könyve), hogy az igazság a népet felmagasztalja, — a bűn gyalázatot hoz. A Krisztus ezt mondotta: Quid tibi nolis, alteri ne feceris. (Amit nem kívánsz magadnak, ne tedd másnak.) A világ pedig mind politikából, mind interesseből dolgozik, mely mindenkor gyanus. Távol legyen, hogy azt

kivánjam, hogy philosophiát tanuljon, mert azt meg tette, hanem igaz, hogy kívánságom az, hogy az legyen, melyet midőn cselekedettel is meg fog bizonyítani örvendeni fogok, hogy egy lelket nyertem ... Igaz, hogy sokat szenvedtem s szenvedek s csak az lelkesít, hogy amiért hurcoltak s akár mivel vádolnak, olyan ártatlan voltam. vagyok, mint a ma született gyermek. Aki nem hiszi ám lássa.“⁴⁵

IX.

Brassai érdekes egyéniség volt. „Nagy, magas, száraz ember, magas tetejű kalappal, akit ámulva tisztelt a falu.“ Mint egyházi szolga, lelkiismeretes, pontos. Igazi pap.

Szentmihályfalvi hivei emlékében úgy maradt fenn, mint szelid, jámbor, jó ember. Soha szájából a legkisebb káromkodó szó nem hallatszott. Nem sokat bajlódott a gazdagság folytatásával. Azt inkább hű neje végezte. Azt tartotta, hogy a parochián az asszony kell, hogy gazda legyen.⁴⁶

Nem volt magába zárkozott, hanem tréfás, víg kedélyű. Egyik hivatali utóda a néptől gyűjtött vissza emlékezésekkel érdekesen és jellemzően élénkíti meg a tudós pap egyéniségét.⁴⁷

Az esperesi vizsgálószerk minden esztendőben megvizsgálta az egyházközség külső és belső ügyeit. Minden esztendőben csaknem szószerint ezt a megjegyzést vette jegyzőkönyvre: „Helybeli pap Brassai Sámuel erkölcsi és hivatalbeli magaviselete iránt kérdés tétetvén, az egyház jelenlevő előljárói, az egész eklésia nevében teljes megalégedéseket jelenték ki. A tisztelt Minister is hasonló megalégedését nyilatkoztatta ki az eklésia iránt.“⁴⁷ 1837-ben kezdett beteges lenni.

⁴⁵ Brassai levelei Sebess Pálhoz. *Unitárius kollégium könyvtára.*

⁴⁶ Ennek illusztrálására az az anekdota forgott szájon, hogy karácsonykor elbocsátás előtt kérdezte meg, hogy hívják a cselédjét. E helyett könyveiben buvárkodott. Oly sok könyvet vásárolt, hogy amikor meghalt, a gabonás könyvvel volt tele.

⁴⁷ A szentmihályfalvi papságnak egy darab földje — így szól a tudósítás — a bágyoni patak útjába esett. A patak eső alkalmával könnyen kiáradott, a papi földön sok kárt okozott. Brassai egyszer így imádkozott: „Adjon az Isten esőt mindenütt, csak Bágyonba sohase.“ A mondás annyira tetszett a híveknek, hogy ma is emlegetik az öreg Brassait és ismételtetik szavait.

Rosz volt a papi ház fedele. Minden eső alkalmával teknőt,

Az írás is terhére esett. Megszakadt a Sebessel folytatott levelezés. De halálára nem gondolt, mert még tudott dolgozni fennakadás nélkül. Élvezte az olvasást, érdekelte a világ forgása.

Halálról, ha beszélt, azt mondotta, hogy a villám általi halál kívánatos és szép arra nézve, aki Istenével és földi dolgaival rendben van.

Ez a kívánsága teljesült 1837 évi április 11-én. A szentmihályfalvi papilak kis dolgozó szobájában ült és olvasott — a hagyomány szerint — egy imakönyvből. Nagy zivatar támadt, jég hullott, erős menydörgés rázkódtatta meg a tordai-hasadék egész környékét. A villám becsapott a papilak ablakán és „az öreg, magas, száraz férfit, a papot, halálra súlytotta.“ A lakósok között hamarosan elterjedt a hír és így maradott a nép ajakán.⁴⁹ A hívek a szeretett papné vigasztalására siettek s gondoskodtak tiszteletes papjuk illő eltemetéséről. Az egyházi befutott Kolozsvárra, hogy megvigye a szomorú hirt fiának, ki azonnal sietett a kedves halott mellé.

Az öreg papot gyülekezete halálában is megbecsülte. Temploma kertjében két régebbi papja Vas Pál és Nagy Samu sírja közzé temette.⁵⁰ Temetése az egyházközség költségén történt,⁵¹ de sírkövet nem állított sem neki, sem elődeinek. Fia rendkívül nagyra becsülte atyját. Lapjában,

csebet, kellett hurcolni a padlásra, amit a pap rendesen feleségével együtt végzett, hogy az ágynemű a szobában meg ne ázzék. Egyik esztendőben nagy szárazság volt. A hívek buzgón mentek a templomba, hogy imádkozzanak esőért. A pap egy szóval sem említette az esőt. Mikor kijöttek, kérdezték, hogy miért nem kért Istentől esőt. Nem is kérek — felelte Brassai, — míg a házamat be nem fedik, mert én már nem győzöm a sok cok-mokomat le s fel hordozni a hiuba. Erre a hívek annyira megijedtek, hogy azonnal hozzá láttak a papi ház újra fedéséhez. *Dali Adám lelkész közlése.*

Szentmihályfalvi papsága alatt keresztelt 118-at esketett 30 párt, eltemetett 91-et. Az összes szolgálatot kivétel nélkül mind Brassai végezte.

⁴⁹ Egy másik versio szerint a papilak előszobájában érte a villám, midőn a nyitott ablaknál levő kasztenből almát vett ki.

⁵⁰ Utóda, Szegedi István a halotti anyakönyvbe bejegyezte: „78 esztendőket élt tisztelendő Brassai Sámuel úr, enms. ekklesiának érdemes papja égitúz által üttetvén meg, holt meg április 11-én és temettetett 13-ik apr.“ (Ez adatokat Ádámosi Gábor s illetőleg dr. Pázsint Mihály lelkészek voltak szivesek kiírni.)

⁵¹ 40 Pf. és 29 krba került.

a „*Vasárnapi Ujság*“-ban (1835 évf. 270—2. l.) gyönyörűen megrajzolta egy jó pap képét, mely az édes atyja képe volt. „Tiszteletre méltó, mindenektől becsültetett, istenfélő ... Szemeiből tiszteletre gerjesztő kedvesség sugárzott és a keresztényi szeretet mutatkozott az arculatján. Lelke gazdag, ámbár külső ruházatja szegény vala, mint valának öltözve az Isten prófétái is ... Ezen papnak minden gondolatai és elmélkedései a lelki dolgokra valának irányozva, mely által érzékenységeit annyira megzabolázta, hogy testének sanyargatásában csaknem felettébb sokra ment. Mindemellett ábrázatján nem látszott semmi keménység, hanem csak a legszivezebb egyenességet lehetett azon olvasni. Semmi álnok, avagy nyakas indulatot nem lehetett belőle látni, de lehetett nyájas tekintetet és szelid szentséget. Szózatja kellemes és magaviselete erőltetés nélküli volt. Noha oktatásai és intései keményen hangzottak, mégis beszédei bájolvá vonzották a hallgatókat. Szemeiben olvasni lehetett fontos hivatalának méltóságát, de amelyet ő kellemesen tudott mérsékelni és beszédeit szelidséggel ékesíteni. Örömeztőbb tanította az evangéliumot, mint a törvényt ... Elvette a dézmát és bért, melyet hallgatói önkéntesen vittek neki, de nem kereste azt perlekedéssel és erőszakkal. A méltatlanságot türelemmel szenvedte, de ő másokat azzal nem illetett. És mégis félre tudott tenni valamit csekély jövedelméből, mivel az éhezőket táplálja és a meziteleneket befedezze, mert nem tudta nézni, hogy valaki szegényebb legyen, mint ő ... Minden utánna járás nélkül mindig kész volt a betegek szolgálatjára és a busongóknak gyámolítására ... Prédikációi fogatosak voltak, de tettei még fogatosabbak. Beszédje az igazságnak tüzes szava volt és cselekedeteiben nyilvánosak voltak mindazok, amiket tanított ... Tanítása és adományai annál épületesebbek valának, mivel ő példájával meg mutatta, hogy a szegénység eltűrhető, sőt tiszteletre és becsületre méltó.“

1888-ban, midőn fia az „*Unitárius Közlöny*“ szerkesztésére társul vállalkozott, első közleménye ugyanilyen volt, de ott már fiui kegyelettel meg mondja, hogy az a pap az ő édes atyja volt.“⁵² Érdeemes megrögzitnünk a 88 éves hű és hálá-

⁵² *Unitárius Közlöny* 1888. 39. l.

datos fiú szavait eredeti szép vonásaiban. Emléknek becses, tanulságnak oktató és példányszerű:

A világról a vallásról
 Természetes hogy az emlegetett kötelességek teljesítésében papunkat senki is — betegségein kívül — semmi sem gátolta; de igen is abban is mit köztől nem említtem (a theologia) mellett az oktatás-nevelés ügye számára szent volt előtte, hogy pápi kötelességei közebe számított a iskola felügyelést. De mestere ezt a jogát, mintegy magának maga felelőlséget nem akarta elismerni. "Egy óránál szolgálunk!" monda s az igaz is volt a mennyiben egyik prédikált, a másik énekelt is mindkettő az Úr szeptemberében, csak hogy ilyen erőt a had, nagy is azt mondhatná a kaputányát, hogy nincs felsősege, mert mindkettő egy eredetben szolgálhat. Elég az hozzá, hogy ebből surlódás is a papra néve kedvetlenség követhetett. Megvizsgom olvasomnak, hogy az a pap az én atyám volt.

B. Rasnay

A család.

Koncz Gergely

A család.

toroczkó szentgyörgyi unitárius lelkész.

